

Людмила Пекарська (м. Лондон), Лариса Федорова (м. Київ)

## **«Хто ми? Чий ми діти? Хто були наші предки?»**

**(до 140-річчя від дня народження  
і 60-річчя від дня смерті Вадима Щербаківського)**

*Висвітлено діяльність відомого українського вченого-емігранта в останній – лондонський період його життя, раніше мало відомий в українській історіографії. На основі документів архіву Союзу Українців у Великій Британії та публікацій в його друкованому органі – газеті «Українська Думка» відтворено наукову та культурно-громадську роботу В. Щербаківського в Лондоні у 1951–1957 рр. Охарактеризовано його особистий фонд, що зберігається в Бібліотеці й Архіві ім. Т. Шевченка Союзу Українців у Великій Британії (Лондон).*

**Ключеві слова:** українська діаспора, Вадим Щербаківський, Союз Українців у Великій Британії, епістолярна спадщина.

Ludmila Pekarska, Larisa Fedorova

## **«Who are we? Whose children? Who were our ancestors?»**

**(Marking the 140th anniversary of the birth  
and 60th anniversary of the death of Vadym Shcherbakivsky)**

*Analysing the largely unknown works and life of the renowned Ukrainian scientist in his final place in exile – London. The scientific, cultural and social work together with the personal archive of V. Shcherbakivsky in London from 1951-1957 is reconstructed using documentation stored in the collection of the T. Shevchenko Library and Archive of the Association of Ukrainians in Great Britain and in its published journal, the “Ukrainian Thought”. The epistolary exchanges within the collection cover the last 35 years of Shcherbakivsky’s life. This is an invaluable source material for study when researching the history of the Ukrainian émigré community in Europe.*

**Key words:** Ukrainian diaspora, Vadym Shcherbakivsky, Association of Ukrainians in Great Britain, epistolary heritage.

Людмила Пекарская, Лариса Федорова

## **«Кто мы? Чьи мы дети? Кто были наши предки?»**

**(К 140-летию со дня рождения и 60-летию с дня смерти  
Вадима Щербакивского)**

*Освещается деятельность известного ученого-эмигранта в последний – лондонский период его жизни, раньше мало известный в украинской историографии. На основе архива Союза Украинцев в Великой Британии та публикаций в его печатном органе – газете «Украинская Думка» воспроизведено научную и культурно-общественную работу В. Щербакивского в Лондоне в 1951–1957 годах. Охарактеризовано его личный фонд, который хранится в Библиотеке и Архиве им. Т. Шевченко Союза Украинцев в Великой Британии (Лондон).*

**Ключевые слова:** украинская диаспора, Вадим Щербакивский, Союз Украинцев в Великой Британии, эпистолярное наследие.

Вадим Щербаківський належить до тих представників української науки, які в довоєнний період вимушені були емігрувати в Європу, оскільки з встановленням радянської влади гуманітарні дослідження стали ідеологічно заангажованими, були поставлені під ідеологічний контроль комуністичної партії, а «історична наука стала політикою, перекинутою в минуле»<sup>1</sup>. Емігранти створили у Відні, Празі, Мюнхені та інших європейських містах видавничі, навчальні, наукові центри й товариства, продовживши в них свої українознавчі студії. Їхні імена, науковий доробок, громадсько-культурна діяльність тривалий час були викреслені з історії України. Тільки із здобуттям країною незалежності почалося повернення до української історіографії цих «овіяних національним духом»<sup>2</sup> учених.

Ґрунтовну наукову працю присвятив В. Щербаківському доктор історичних наук Василь Ульяновський. Це передмова до упорядкованої ним книги «Вадим Щербаківський. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці» (1995 р.)<sup>3</sup>. Вона побудована на раніше засекреченому фонді Українського Вільного Університету празького періоду його функціонування (1922–1945 рр.), що зберігається в Центральному державному історичному архіві України в



Щербаківський В.  
Фото з паспорта.  
Мюнхен,  
18 серпня 1950 р.

м. Київ. Автор детально висвітлив життєвий шлях і наукові здобутки вченого до 1945 р. – часу його переїзду до Мюнхена, зауваживши, що відомості про мюнхенський період діяльності (1945–1951 рр.) містить архів Українського Вільного Університету, документи якого не вдалося вивчити. У книзі опубліковано декілька мистецтвознавчих праць, вступну лекцію з археології і бібліографію основних праць Вадима Щербаківського. 2007 р. журнал «Пам'ятки України: історія та культура» презентував ще одну розвідку В. Ульяновського, в якій розглядається ставлення сучасників до Вадима Михайловича<sup>4</sup>. У цьому ж номері часопису вміщено також цілу низку спогадів, мемуарів та статей вченого.

Після війни в СРСР вивезли не всі особисті та громадські архіви української еміграції. Частина архіву професора Українського Вільного Університету Щербаківського залишилася в Чехії і зберігається тепер у Центральному державному архіві в Празі, де створено спеціальний фонд «Український музей в Празі». Його опис видано в Україні в 1996 р. У цьому фонді є особисті документи, починаючи від 1922 р.; листування з науковими і видавничими українськими та іноземними інституціями, з окремими особами впродовж 1918–1945 рр.; матеріали, програми, доповіді на міжнародних конгресах географів і етнографів, антропологів і археологів тощо в 1924–1939 рр.; рукописи наукових праць, лекцій, статей, поміток 1906–1939 рр.; мемуари 1918–1921 рр., серед яких спогади про Володимира Антоновича; збірка світлин і негативів 1873–1943 рр., у т. ч. фотографії археологічних розкопок, українських типів, української архітектури і мистецтва<sup>5</sup>. Ці матеріали вивчали Андрій Франко та Оксана Франко<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Кульчицький С.В. Історична наука в Україні та в українській діаспорі // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 3. – С. 568.

<sup>2</sup> Мірчук І. Проф., д-р В. Щербаківський (1876–1957): [Некролог] // Визвольний шлях. – Лондон, 1957. – № 3. – Березень. – С. 330.

<sup>3</sup> Ульяновський В. Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини // Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці / Упоряд., вст. ст. В. Ульяновського; додатки П. Герчанівської, В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – С. 5–101.

<sup>4</sup> Його ж. «Твій інтелект дуже великий і універсальний, а душа ... багато міцніша». Вадим Щербаківський у оцінках і сприйнятті сучасників // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 4. – С. 2–21.

<sup>5</sup> Український музей у Празі (1659) 1925–1948. Опис фонду / Упор. Р. Махаткова. – К.: Прага, 1996. – С. 110–112.

<sup>6</sup> Франко О. Архів Вадима Щербаківського у Празі // 100 років колекції Державного музею народного декоративного мистецтва: Зб. наук. праць / Відп. ред. М. Селівачов. – К.: Арт ЕК, 2001. – С. 43–52; Франко О. Вадим Щербаківський у Празі // На крутосхилах історії. – 2005. – Кн. 2. – С. 69–81; Франко А.Д., Франко О.О. Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Вадима Щербаківського // Вісник інституту археології. Львівський національний університет ім. І. Франка. – 2012. – Вип. 7. – С. 62–74.

Наукову працю в галузі археології Вадима Щербаківського, Льва Чикаленка та Івана Борковського під час еміграції розглянула Лариса Крушельницька<sup>7</sup>.

У 1994 р. у Полтаві, де Вадим Михайлович працював близько 10 років, було видано його спогади «Український університет у Полтаві», які стосуються маловивченої сторінки історії національної вищої освіти, підготовлені до видання Олександром Супруненьком<sup>8</sup>.

1995 р. Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації організував наукові читання, присвячені пам'яті В. Щербаківського. У них взяли участь археологи, археографи, літературознавці, мистецтвознавці, які вперше масштабно розглянули творчий доробок ученого в галузі українистики, поцінувавши її європейське та світове значення<sup>9</sup>. Серед них відомі в Україні дослідники Світлана Абросимова (Дніпро), Олександр Моця та Михайло Селівачов (Київ), Олександр Супруненько, Олексій Нестуля та Віталій Ханко (Полтава), Борис Шрамко (Харків) й ін. Упорядники додали до матеріалів читань реєстр праць В. Щербаківського, виявлених станом на 1994 р.

Родовід Щербаківських студіювала Людмила Атлантова<sup>10</sup>. Архітектор Максим Гончаренко розглянув дослідження Вадима Михайловича в галузі історії архітектури та його генезичний метод, який вважає внеском у методологію історико-мистецтвознавчих досліджень<sup>11</sup>.

2015 р. у Харкові було перевидано фундаментальне дослідження братів Щербаківських «Українське мистецтво», у додатках до якого опубліковано їхні основні праці з історії української архітектури<sup>12</sup>. Автор ґрунтовної передмови до видання Ірина Ходак, використавши широке коло матеріалів київських архівів, зокрема фонду Данила Щербаківського в Інституті археології НАН України, та публікації кінця XIX – перших десятиліть XX ст., детально висвітлила життя, діяльність та творчий доробок обох братів, як яскравих представників української мистецтвознавчої думки<sup>13</sup>.

Статті про вченого включено до «Енциклопедії історії України» та біобібліографічного довідника «Українські історики XX століття», підготовлених Інститутом історії України НАН України<sup>14</sup>.

Короткий огляд історіографії дозволяє дійти висновку, що повернення в українську історичну науку В. Щербаківського відбулося. Празький і мюнхенський періоди його життя та діяльності знайшли своїх дослідників, які спираються на ґрунтовну джерельну базу. Що стосується останнього – лондонського періоду життя вченого (1951–1957 рр.), то він до сьогоднішнього дня залишається не висвітленим у вітчизняній науці. У Бібліотеці й Архіві ім. Т. Шевченка Союзу Українців у Великій Британії (в Лондоні) зберігається значний за обсягом архів вченого. У 1996 р. Дорота Шкроміда і Людмила Пекарська

<sup>7</sup> Крушельницька Л. Праця українських археологів в еміграції (В. Щербаківський, Л. Чикаленко, І. Борковський) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Археологічної комісії. – 1998. – Т. ССXXXV. – С. 638–642.

<sup>8</sup> Щербаківський В. М. Український університет у Полтаві: Спогади / Відп. ред., упорядник Супруненько О. Б. – Полтава, 1994. – 40 с.

<sup>9</sup> Полтавський археологічний збірник: Зб. наук. праць. – Пам'яті В.М. Щербаківського (1876–1957) / Редкол.: Бондаревський П., Кулатова І., Моця О., Супруненько О. (відп. ред.), Ханко В. – Полтава, 1995. – Число четверте. – 208 с.

<sup>10</sup> Атлантова Л. Родовід Щербаківських // 100 років колекції 100 років колекції Державного музею народного декоративного мистецтва: Зб. наук. праць / Відп. ред. М. Селівачов. – К.: Арт ЕК, 2001. – С. 55.

<sup>11</sup> Гончаренко М.Е. В. М. Щербаківський як дослідник історії архітектури: особливості наукового методу // Українська біографістика: зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 295–305.

<sup>12</sup> Щербаківський В.М., Щербаківський Д.М. Українське мистецтво: в двох томах з додатками / Вадим і Данило Щербаківські; передм. І.О. Ходак; предм.-геогр. показч. В.М. Слободяна; упоряд. О.О. Савчук. – Харків: Видавець Савчук О.О., 2015. – 472 с.

<sup>13</sup> Ходак І. Брати Щербаківські: на шляху досягнення феномену української храмової архітектури // Там само. – С. 7–40.

<sup>14</sup> Ясь О. Щербаківський Вадим Михайлович // Українські історики XX століття: Біобібліографічний довідник. – К.; Л.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – Вип. 2: Ч. 1. – С. 366–367; Федорова Л.Д. Щербаківський Вадим Михайлович // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2013. – Т. 10. – С. 682.



опублікували в Україні статтю, в якій коротко охарактеризували життєпис ученого та зміст його спадщини, що лишилася в Лондоні<sup>15</sup>. Нині співробітники Бібліотеки й Архіву ім. Т. Шевченка та Інституту історії України готують до видання матеріали цього архіву.

Метою даної статті поставлено висвітлити лондонський період життя та діяльності В. Щербаківського, що дозволить заповнити біографічну прогалину, яка утворилася відносно останніх років його життя. Не менш важливою складовою є характеристика архіву, що зберігається в Лондоні і був невідомим для використання українськими дослідниками.

Вадим Щербаківський був ученим, котрий присвятив все своє складне життя служінню Україні, хоча останні 35 років життя прожив на чужині. Провідною ідеєю всіх його досліджень і дій було доведення окремішності, самостійності, незалежності, самотності та оригінальності культури українського народу, яку він любив понад усе.

Щербаківський Вадим Михайлович (4/16 березня 1876 – 18 січня 1957) – археолог, мистецтвознавець, етнолог, музейний діяч, дійсний член Чеської академії наук, Міжнародного антропологічного інституту у Франції, Словацького наукового товариства «Про-лімес Романус», Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Української вільної академії наук, титулярний член Міжнародного інституту археології. Автор понад 100 наукових праць і мистецьких видань («Архітектура у різних народів і на Україні», 1910; «Українське мистецтво», 1913; «Основні елементи орнаментатії українських писанок та їхнє походження», 1925; «Концепція М. Грушевського про походження українського народу», 1941; «Формація української нації», 1941; «Кам'яна доба в Україні», 1947; «Орнаментатія української хати», 1980 та ін.). Здобув визнання в Європі своїми студіями з україністики. У 1930 р. на конгресі в Белграді був нагороджений званням «лицаря Югослов'янського Ордена св. Сави». Брат мистецтвознавця, музейного діяча Д. Щербаківського.

Вчений народився в с. Шпичинці Сквирського повіту Київської губернії (тепер село Ружинського району Житомирської обл.) в сім'ї священика Михайла Щербаківського, який передав своїм дітям глибоку любов до українського

народу, його культури і мистецтва. З 1886 р. навчався у 3-й Київській, 1892–1895 рр. – у Ніжинській гімназіях. Навчався на фізико-математичних факультетах Санкт-Петербурзького і Московського університетів. За участь у студентському русі заарештований, 3 місяці утримувався у в'язниці, потім висланий у рідне сіло на 4 роки під «гласний нагляд» поліції з заборонаю навчання. 1902 р. вступив на фізико-математичний факультет Київського університету, спеціалізувався в галузі астрономії, захистив дисертацію, але, не маючи «атестата благонадійності», не міг працювати за фахом одночасно. 1906 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Вирішальний вплив на формування його світогляду і наукових зацікавлень мав професор Володимир Антонович, з яким вони познайомилися в Тадея Рильського. Ще в студентські роки під впливом професора Григорія Павлуцького, в якого пройшов курс історії мистецтва, почав вивчати українське народне мистецтво. Подорожуючи Київщиною, Поділлям і Херсонщиною, обстежував та фотографував старовинні дерев'яні церкви (дослідив понад 300 храмів), іконостаси, збирав килими, рідкісні рукописи та інші пам'ятки, брав участь у кількох археологічних експедиціях та Всеросійських археологічних з'їздах.

У 1903 р. у складі хору Миколи Лисенка Вадим Щербаківський брав участь у відкритті пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві, де познайомився з архітектором і художником Василем Кричевським. Дружба, яка зав'язалася між ними і продовжувалася усе життя, була зміцнена ще й родинними стосунками. Сестра Євгенія Щербаківська з часом стала дружиною Василя Кричевського. Вадима Щербаківського пов'язували тісні зв'язки не лише з Миколою Лисенком і Василем Кричевським, а й з такими видатними українськими діячами, як Кирило Стеценко, Олександр Кошиць, Микола Леонтович. Саме національна настроєність і участь в українському громадському житті стали причиною спостереження за молодим вченим, політично небезпечним для імперських російських структур.

В 1906 р., по закінченні університету, Вадима Щербаківського заарештували вдруге, в 1907 р. – у третє. Його засудили на адміністративну висилку в Наримський край у Сибіру. Після звільнення 1907 р. він приїхав у Львів. Заміна висилки

<sup>15</sup> Шкромиди Д., Пекарська Л. Вадим Щербаківський // Київська старовина. – 1996. – № 4/5. – С. 101–106.

на виїзд за кордон Російської імперії сталася за допомогою директора Київського художньо-промислового і наукового музею Миколи Біляшівського, який знав братів Щербаківських ще з їхніх студентських років, коли вони брали активну участь у діяльності музею.

У 1908 р. виїхав до Льоврані на півострів Істрія. В домі маляра – сина посла Юліана Романчука, де зупинився Вадим Щербаківський, він познайомився з митрополитом Андреем Шептицьким. В 1908–1910 рр. на запрошення влади працював співробітником Національного музею у Львові (нині Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького). За цей час здійснив кілька подорожей в Італію, на південь Франції, де вивчав світове мистецтво, постановку музейної справи. За дорученням директора Національного музею Іларіона Свенціцького кожного літа обстежував села Галичини, Буковини і Закарпаття, де оглядав і фотографував старовинні дерев'яні церкви і цивільні народні споруди, вивчав типи селян, народний побут, звичаї, колядки, щедрівки, обряди, зібрав для музейних колекцій цінні пам'ятки. Саме він передав у музей гаптовану плащаницю XV ст., яку знайшов у с. Жиравці неподалік Львова. На Галичині познайомився з Філаретом Колесою та іншими діячами Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, друкувався в його «Записках». Першим у Львові став користуватися кольоровою плівкою, зробивши численні етнографічні фотографії. Пізніше він назвав свою діяльність у львівський період «працею у радості і радістю в праці»<sup>16</sup>.

У кінці 1910 р. Вадим Щербаківський переїхав до Києва, працював у Київському художньо-промисловому і науковому музеї, допомагав хранителю археологічного відділу музею Вікентію Хвойці в археологічних розкопках у Білгородці, де було виявлено давньоруське городище. У 1912–1922 рр. завідував археологічним відділом Полтавського земського музею (з 1917 р. – Народний музей Полтавщини, з 1920 р. – Центральний пролетарський музей Полтавщини), здійснив десятки археологічних і етнографічних експедицій. За десять років музейної роботи він обстежив 50 курганів,

добу бронзи та скіфського часу, 250 курганів давньоруської доби, зібравши близько 10 тис. музейних предметів; вивчав народну архітектуру і мистецтво Наддніпрянщини і збирав їх зразки.

З початком революції з головою поринув у справу охорони пам'яток, разом з іншими відомими полтавськими краєзнавцями заснував у 1917 р. Комітет охорони пам'яток Полтавщини, був призначений комісаром з охорони пам'яток Полтавщини. Одночасно 1918–1921 рр. – професор археології Українського університету в Полтаві. З встановленням радянської влади вчених старої плеяди піддали шаленому ідеологічному тиску, до якого додавалися голод і холод. Все це змусило Вадима Щербаківського залишити Батьківщину. У 1922 р. чудом йому вдалося виїхати з Полтави, де довелося покинути весь науковий доробок і зібрані колекції, доля яких остаточно не з'ясована.

В березні 1922 р., одразу після приїзду до Праги, став професором археології Українського Вільного Університету (до 1945 р.), ректора якого Олександра Колессу і декана філософського факультету Дмитра Антоновича знав раніше. Проректор (з 1928 р.) і декан (з 1929 р.) філософського факультету УВУ, один із засновників і голова Історично-філософського товариства. Після захоплення Праги радянськими військами виїхав у столицю Баварії – Мюнхен. У Празі також залишилися наукові праці, як опубліковані, так і не завершені (понад 60), всі підготовчі матеріали, особистий архів, фотографії... Йому пощастило вивезти лише останню коректуру «Української хати», виготовлений наклад якої згорів у Лейпцигу в 1944 р. У Бібліотеці ім. Т. Шевченка (СУБ) у Лондоні зберігається надрукований на машинці примірник курсу лекцій Вадима Щербаківського «Кам'яна доба в Україні», які він читав в Українському Вільному Університеті в 1946 р. У зверненні до читачів він пише, що ця книжка вже була в друкарні і мала багато чудових ілюстрацій, але загинула від бомб разом з ще двома книжками: «Чорновик мій почасти зберігся, але багато листків втрачено і тому сам текст я міг возстановити, але зробити відповідні вказівки на авторів не міг»<sup>17</sup>.

<sup>16</sup> Щербаківський В. Орнаментація української хати. III том серії «Українське народне мистецтво». – Рим, 1980. – С. 8.

<sup>17</sup> Щербаківський В. Кам'яна доба в Україні. Лекції читані в УВУ в 1946 р. – Мюнхен, 1947. – На правах рукопису. – 90 с.

У Мюнхені, діючи на підставі уповноваження останнього ректора УВУ Андрія Яковліва, і на прохання студентів, які не змогли закінчити університет, взявся організувати його наново. Професори були розкидані по всій Німеччині, тому Вадим Щербаківський (а йому було вже майже 70 років) об'їздив у товарних вагонах табори інтернованих, місця, де проживали викладачі та студенти УВУ. Він зумів відродити діяльність навчального закладу, був обраний на перших зборах його ректором (1945–1946 рр.). Велику допомогу у відновленні педагогічно-наукової діяльності університету йому надавав професор УВУ і колишній директор Українського наукового інституту в Берліні Іван Мірчук. Тяжка хвороба і операція не дали можливості далі вести навчальний заклад, але до самого виїзду в Англію в 1951 р. він залишався професором філософічного факультету, обраний на цю посаду тричі. За великі заслуги перед українською наукою професорська колегія УВУ 17 березня 1947 р. удостоїла його титулами почесного доктора філософічних наук і почесного професора УВУ.

Вадим Щербаківський брав участь майже у всіх міжнародних наукових з'їздах і конгресах з проблем тих наук, якими займався, і в цьому ніхто з емігрантів не міг зрівнятися. На 18 міжнародних конгресах він виступав з яскравими доповідями в галузях української археології, мистецтва, етнографії та етнології (в Празі, Парижі, Брюсселі, Лондоні, Осло, Бухаресті, Варшаві, Софії та інших містах)<sup>18</sup>.

Після закінчення війни з рідних Вадима Щербаківського в континентальній Європі залишився тільки племінник Микола Кричевський, який

проживав у Парижі. Сестра Євгенія з Василем Кричевським переїхала в Каракас (Венесуела) до дочки Галини Лінде, племінник Василь Васильович Кричевський з родиною – в США. В Сполучені Штати переїхала з Європи велика кількість українців – представників наукової і мистецької інтелігенції. Багаторічна переписка з рідними в Каракасі, які опинилися в культурній ізоляції, і родиною племінника та знайомими в США свідчить, що вчений довго вагався, вибираючи місце проживання. В його архіві збереглося посвідчення від 1 березня 1950 р., що він здав в ІРО (Міжнародна організація допомоги блукачам) документи на еміграцію в США. Але хвороби і похилий вік унеможливлювали тривалу подорож за океан.

В 1951 р. на запрошення Союзу Українців у Великій Британії<sup>19</sup> він переїхав на постійне проживання до Лондона. 21 серпня 1951 р. датоване запрошення від ІРО в Мюнхені отримати документи на виїзд в Англію, куди він приїхав у вересні.

На цей час головою СУБу був доктор Осип Фундак, а почесним головою Данило Скоропадський – син гетьмана Павла Скоропадського. Союз поставив за мету організувати в Лондоні український науковий центр, тому вів переговори з кількома представниками науки і мистецтва в континентальній Європі, пропонуючи їм переїхати до Англії<sup>20</sup>. Вперше ця ідея прозвучала на засіданні Ради СУБу 25–26 листопада 1950 р. Рада ухвалила спробувати стягнути до Англії 5–10 науковців, попередньо їх перевіривши, списатися з ними, доручити Президії реалізувати цей план з тим, що СУБ зобов'язується дати їм утримання і помешкання<sup>21</sup>. На засіданні 20 січня

<sup>18</sup> Архів Союзу Українців у Великій Британії (далі – Архів СУБу), *Данилів Т.* «Я увесь мій вік, увесь мій труд тобі дав...» (рукопис); Там само, *Пастернак Я.* Вадим Щербаківський – археолог-дослідник (рукопис); Щербаківський В. Український університет у Полтаві: Спогади / Відп. ред., упорядник Супруненко О. Б. – Полтава, 1994. – 40 с.; *Ульяновський В.* Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини... – С. 5–101; *Шкромиди Д., Пекарська Л.* Вадим Щербаківський. – С. 101–107.

<sup>19</sup> Союз Українців у Великій Британії (СУБ) був заснований в січні 1946 р. українцями, що перебували в Польських Збройних Силах під британським командуванням, розташованих у Великій Британії. Метою цього було об'єднання всіх українців, що опинилися в цій країні після Другої світової війни та надання їм допомоги і підтримки з різних питань життя української громади, яка в той час нараховувала понад 300 відділів та осередків у різних містах Великої Британії. У березні 1947 р. СУБ придбав власний будинок за адресою: 49, Linden Gardens, London W2, де знаходиться і тепер. (*Кравець Р.* Українці у Сполученому королівстві [Електронний ресурс] // Інтернет-енциклопедія – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/sub-u.htm>; Фундак Й. Шість років // Українська Думка. – 1956. – 17 січня; *Ясь О. В.* Союз українців у Великій Британії // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 739–740).

<sup>20</sup> Звіт з діяльності СУБ за час від 1.1.1951 р. до 30.12.1951 р. // Українська Думка. – 1952. – 20 березня.

<sup>21</sup> Архів СУБу, Протокол засідання Ради СУБ 25–26 листопада 1950 р.



1951 р. вирішили запросити з Німеччини професорів Маркіяна Терлецького з дружиною і сином, Григорія Ващенко з донькою і внуком та Вадима Щербаківського<sup>22</sup>. З них приїхав тільки останній. 20 березня 1952 р. Рада відзначила: «Справа наукового центру поволі рушає з місця»<sup>23</sup>. Після Вадима Щербаківського у Лондон приїхав художник Роберт Лісовський, а також велися перемовини з професором Петром Курінним, який, судячи з протоколу Ради, дав згоду на переїзд з дружиною. Науковців мав забезпечувати Фонд допомоги інвалідам<sup>24</sup>.

До еміграції вчених підштовхувало надзвичайне скрутне матеріальне становище, в якому вони опинилися в післявоєнній Німеччині. Заробітна плата була мізерною для забезпечення пристойного існування. В архіві Вадима Щербаківського в Лондоні зберігся лист професора Дмитра Дорошенка – керівника відділу культури і освіти Центрального представництва української еміграції в Німеччині\* до ректорату Українського Вільного Університету в Мюнхені, яким сповіщав, що представництво ухвалило місячну субвенцію в 1,5 тис. німецьких марок спеціально для Щербаківського, починаючи з 1 січня 1946 р. У лютому 1951 р. «Українська Думка» вмістила повідомлення, що Вадим Щербаківський, важко хворий на запалення легенів, перебуває в лікарні в Мюнхені (взимку йому не було чим опалювати своє приміщення). Разом з ним в лікарні лежав з такою ж хворобою Григорій Ващенко, якому відмовили в еміграції до США по тій причині, що він є членом профспілки в СРСР<sup>25</sup>.

Вадим Щербаківський їхав до Лондона з масштабними науковими планами. Один з українців згадував, що коли керівники СУБу вітали його на

вокзалі з приїздом, вони «пропонували йому взяти довгий, спокійний англійський «голідей». Та він обурено, з властивою йому ноткою гумору, відкинув таку пропозицію, заявляючи, що він має ще багато для зроблення»<sup>26</sup>. У зверненні до Загальних зборів СУБу 21 березня 1952 р., на яких він не міг бути присутнім через хворобу, вчений подякував громаді за надану «можливість приїхати до Англії і працювати тут в бібліотеці Бритійського Музею над закінченням моїх книжок, які являються результатом праці цілого мого життя. Коли Бог дозволить на це, то може я і закінчу їх. Коли ж на те не буде Божої Волі і я помру раніше, то нехай видасть їх професор Курінний»<sup>27</sup>.

Йому надали невелику кімнату поряд із будинком СУБу. З першого ж дня вчений почав вивчати колекції Британського музею, працювати над відновленням загублених під час війни і новими науковими працями. Вся його наукова праця була на дослідження української історії та культури, на те, щоб довести повну окремішність української культури від московської і цим торувати шлях до всебічної сепарації від Москви і визволення з під її «старшобратньої опіки»<sup>28</sup>.

У Лондоні він багато працював з українською молоддю, читав лекції, співробітничав з редакціями газети «Українська Думка» і журналу «Визвольний шлях», брав участь у багатьох заходах СУБу, підтримуючи дружні стосунки з його почесним головою – гетьманичем Данилом Скоропадським.

Вже 23 вересня 1951 р. взяв участь у сходинах українців, присвячених пам'яті померлого 20 березня в Мюнхені Дмитра Дорошенка, що відбулися в домі вці СУБу у Лондоні. На них разом з гетьманичем Данилом Скоропадським

<sup>22</sup> Там само, Протокол засідання Ради СУБ 20 січня 1951 р.

<sup>23</sup> Там само, Протокол засідання Ради СУБ 20 березня 1952 р.

<sup>24</sup> Там само, Протоколи засідання Ради СУБ 9 серпня 1952 р., 20 вересня 1952 р.

\* Центральне представництво української еміграції в Німеччині створене в листопаді 1945 р. з метою репрезентувати і відстоювати українську еміграцію спочатку перед окупаційними, потім – перед німецькими властями, співпрацювати з допомогливими організаціями інших країн і народів. Спочатку поширювало свою діяльність на американську, французьку та британську окупаційні зони, пізніше – ФРН. 1946 р. у Німеччині було 177 тис. українців, 1951 р. – 29 тис., 1980 р. – 3,3 тис. Центральні органи розмішувалися в Аугсбурзі, з 1950 р. – в Мюнхені. Перший голова ЦПУЕН – журналіст, громадсько-політичний діяч Василь Мудрий (1945–1949).

<sup>25</sup> Хвороба Вадима Щербаківського // Українська Думка. – 1951. – 25 квітня.

<sup>26</sup> 79 років плідного життя (В 79-ліття проф. В. Щербаківського) // Там само. – 1955. – Ч. 9(414), 3 березня.

<sup>27</sup> Там само. – 1952. – 27 березня.

<sup>28</sup> 79 років плідного життя (В 79-ліття проф. В. Щербаківського)...



Будинок Союзу Українців у Великій Британії. 49 Linden Gardens, London W2.



У кімнаті нижнього поверху цього будинку мешкав Вадим Щербаківський.  
37 Linden Gardens, London W2.

та князем Яном Токаржевським-Карашевичем поділився споминами про відомого історика, громадського і державного діяча, якого знав ще з Києва, разом працював в УВУ в Празі та Мюнхені<sup>29</sup>.

На річному пленумі Комісії допомоги українському студентству (КоДУС) 1 березня 1952 р.

Вадима Щербаківського обрали заступником голови Комісії Данила Скоропадського. Комісія допомагала студентам одержати стипендії на навчання, дістати студії за кордоном (зокрема в Бельгії, Ірландії, Іспанії), придбати книжки, оплатити навчання, пропагувала серед молоді наукову роботу тощо<sup>30</sup>.

<sup>29</sup> Дмитро Іванович Дорошенко // Українська Думка. – 1951. – 27 вересня.

<sup>30</sup> Там само. – 1952. – 6 березня.



29 червня 1952 р. в домі вці СУБу відбулася зустріч українських студентів Лондона з професором Щербаківським, на якій він провів бесіду на теми праісторії України і розповів про свої археологічні розкопки в Україні. Присутні обмінялися поглядами на різні теми з українознавства<sup>31</sup>. Як продовження свого викладу для українських студентів учений організував для них 12 липня 1952 р. екскурсію до Британського музею, щоб на прикладі матеріалів музейної експозиції проілюструвати свої пояснення<sup>32</sup>. 19 жовтня 1952 р. для студентів, об'єднаних у т. зв. дискусійну групу при Студентській громаді, розпочав виклад циклу на тему «Формування української нації»<sup>33</sup>.

23 листопада 1952 р. Управа СУБу організувала вечір пам'яті Миколи Лисенка, який відбувся в залі школи св. Івана при Кляренд Род. Вадим Щербаківський зробив доповідь про визначного українського композитора і диригента, з яким був особисто знайомий і впродовж 6 років був членом його хору в Києві, а потім і частим гостем у домі. Доповідь тривала 3 години, її супроводжувало виконання музичних творів композитора<sup>34</sup>.

18 травня 1952 р. Вадим Щербаківський прочитав доповідь українській громаді в Лондоні «Головні різниці поміж українською і російською мовами» на основі своєї статті, надрукованої того ж року в журналі «Визвольний шлях». Як інформувала «Українська Думка», завдяки своїй величезній ерудиції він зміг із складної наукової теми «зробити надзвичайно цікаву доповідь, якій майже через дві години з великим заінтересуванням прислухалось понад сто слухачів, які прийшли послухати нашого вченого». На доповіді був присутній завідуючий відділом літератури і мови Школи слов'янських і східноєвропейських досліджень Лондонського універ-

ситету, професор Клісман Матіюс, з яким вони потім мали довгу розмову. Дружні й наукові стосунки між ними продовжувалися з тих пір до кінця життя українського вченого<sup>35</sup>. У червні 1952 р. у товаристві професора Матіюса і секретаря СУБу Теодора Даниліва Вадим Щербаківський відвідав Школу слов'янських та східноєвропейських студій на запрошення її директора – історика Георга Генрі Болсовера. Вони оглянули зокрема бібліотеку, в якій був і невеликий український відділ<sup>36</sup>.

22 лютого 1953 р. в домі вці СУБу відбувся вечір, присвячений пам'яті Василя Кричевського, на якому мав доповідь Вадим Щербаківський. Його спомини мали особливий відтінок, оскільки їх пов'язувала багатолітня дружба і родинні стосунки. Їх доповнив художник Роберт Лісовський, який був у свій час учнем Георгія Нарбута та Василя Кричевського<sup>37</sup>.

14 серпня 1953 р. в приміщенні Централі СУБу – відновленій світлиці приймали архієпископа Івана Бучка. Данило Скоропадський відзначив велику працю владики у справі допомоги українським емігрантам, незалежно від їхнього віровизнання. Виступив на цій зустрічі і Вадим Щербаківський<sup>38</sup>. 15 листопада 1953 р. він поділився спогадами на вечорі пам'яті митрополита Андрея Шептицького у світлиці СУБу разом із Робертом Лісовським<sup>39</sup>.

26 вересня 1954 р. з нагоди 10-ліття смерті Олександра Кошиця в домі Централі СУБу Вадим Щербаківський прочитав поминальну доповідь<sup>40</sup>.

Брав участь і в багатьох святкових заходах Союзу. 27 лютого 1954 р. в одному з кращих готелів Лондона відзначалося 50-річчя з дня народження гетьманича Данила Скоропадського – почесного голови СУБу. Приїхало багато гостей з усіх куточків Великої Британії. За столом оба-

<sup>31</sup> Там само. – 1952. – 3 липня.

<sup>32</sup> Там само. – 1952. – 17 липня.

<sup>33</sup> Проф. Щербаківський для українських студентів // Українська Думка. – 1952. – 30 жовтня.

<sup>34</sup> Доповідь проф. Щербаківського про М. Лисенка // Там само. – 1952. – 4 грудня.

<sup>35</sup> Там само. – 1952. – 22 травня.

<sup>36</sup> Там само. – 1952. – 27 червня.

<sup>37</sup> Вечір на пошану бл. п. проф. В. Кричевського // Українська Думка. – 1953. – 5 березня.

<sup>38</sup> Прийняття архієпископа І. Бучка // Там само. – 1953. – 20 серпня.

<sup>39</sup> Вечір пам'яті митрополита Андрея Шептицького // Там само. – 1953. – 26 листопада.

<sup>40</sup> Там само. – 1954. – 30 вересня.

біч гетьманича сиділи представники українських церков: протопресвітер Сергій Молчанівський та генеральний вікарій, Апостольський візитатор Митрат Олександр Малиновський, голова Централі СУБу Володимир Лісевич, з другого боку, як повідомляла «Українська Думка», – «наш сеньйор науки» Вадим Щербаківський, а далі – представники всіх установ і організацій<sup>41</sup>.

Здається, не без участі вченого у квітні 1952 р. на запрошення української громади до Лондона приїхали професори Українського Вільного Університету Володимир Кубійович і Микола Глобенко. Головною метою їхнього перебування було проведення іспитів студентів-заочників Інституту українознавства при УВУ і перевірка низки рефератів. Крім того, вони виступили з доповідями: Володимир Кубійович «Кордони Української Держави» – 10 квітня в Лондоні, Микола Глобенко «Українське духове життя під советами» – 12 квітня в Рочдейлмі, 13 квітня – в Ноттінгамі, 16 квітня він зустрівся в Лондоні з українськими студентами, які навчались у високих школах у Лондоні й прочитав лекцію про літературне життя під советами. Повідомляючи про цю помітну подію в духовному житті української громади у Великій Британії, Управа СУБу повідомила, що «в погодженню з українськими науковими установами і окремими нашими вченими намірена в майбутньому систематично улагоджувати для громадянства виклади наших вчених і може побоювання обох наших кореспондентів з Рочдейлу і Ноттінгаму та слухачів у Лондоні про те, що «нескоро доведеться» знову зустрітись з викладами наших вчених, відпаде»<sup>42</sup>.

В. Щербаківський користувався надзвичайно високим авторитетом в українській громаді. Інформація про його життя та діяльність досить часто з'являлася на шпальтах газети «Українська Думка». Так, у березні 1955 р. з нагоди 79-річчя з дня народження газета вмістила статтю біографічного змісту, в якій також повідомлялося про те, що професор тимчасово прикутий до ліжка. «Кому невідоме це прізвище загальношанованої людини? А, здається, багато людей сьогодні про

нього забули, саме в час, коли їхня пам'ять, може, додала б йому моральної сили скоріше піднятися з ліжка.

Бо власне бездіяльність і марна страта часу – речі, які невластиві проф. В. Щербаківському»<sup>43</sup>.

Навіть звичайна їдальня в будинку СУБу іноді ставала для нього викладовою залом, де його можна було слухати годинами.

80-річний ювілей не залишився поза увагою і американських українців. Газета «Свобода» опублікувала в березні 1956 р. статтю, в якій високо поціновано самовіддану, широку і багатогранну працю Вадима Щербаківського. Підкреслено, що він «може послужити рідкісним в сьогоднішніх часах прикладом своєї великої скромності. Рідко також у кого з наших вчених дається завважити таке глибоке, дійсно соборницьке-державницьке ставлення до всіх проявів нашого національного і політичного життя. Глибока релігійність і любов до своєї церкви, свого народу, його історії та одночасно оборона їхніх прав – це шляхи, по яких йшов непохитно Шановний Ювілят повних 80 років життя»<sup>44</sup>.

В 1955 р. у Лондоні створили ініціативний гурток з відзначення 80-річного ювілею з дня народження і 55 років наукової діяльності професора, який очолив Генеральний вікарій Апостольського візитатора у Великій Британії, Всесвятійший о. Митрат і Прелат Олександр Малиновський. До складу гуртка входили професор Дмитро Левицький, сотник Михайло Білий-Карпинець, інженер Василь Олесків, Іван Крушельницький, Ігнатій Федчиняк (секретар), Ярослав Гаврих. Перше засідання відбулося 26 жовтня 1955 р. Було заплановано видати малу «Ювілейну збірку» про життя і творчість Вадима Щербаківського, вжити заходів до видання праці «Українська хата» (на це було необхідно 2 тис. фунтів), підготувати святкування ювілею. Гурток звернувся до всіх українських наукових інституцій та установ на еміграції і до окремих українських учених з проханням допомогти статтями і науковими матеріалами до збірника<sup>45</sup>.

<sup>41</sup> «Многая літа!» ЯВП Гетьманичеві, почесному пресідникові СУБ // Там само. – 1954. – 4 березня.

<sup>42</sup> Професори Українського Вільного Університету В. Кубійович і М. Глобенко гостями Української громади у В. Британії // Українська Думка. – 1952. – 24 квітня.

<sup>43</sup> 79 років плідного життя (В 79-ліття проф. В. Щербаківського)...

<sup>44</sup> Проф. Вадим Щербаківський (3 нагоди його 80-ліття) // Свобода. – 1956. – Ч. 52, 20 березня.

<sup>45</sup> До 80-літнього ювілею проф. Щербаківського // Українська Думка. – 1956. – 19 січня.

Ігнатій Федчиняк опублікував 1956 р. у журналі «Сурмач» статтю, присвячену ювіляру, на підставі інтерв'ю з ним, матеріалів до «Збірки» та протоколів засідань ініціативного гуртка. Визначаючи його місце в історії української культури, автор пише: «Кожна нація завдячує свій ріст, свої здобутки поодиноким великим одиницям. Залежно від кількості таких одиниць і від їх якості націю цю оцінюють і ставлять її в ряди менше або більше культурних націй». Далі підкреслює, що головним питанням, яке хвилювало Вадима Щербаківського і над вирішенням якого він працював до кінця життя, було таке: «Хто ми? Чий ми діти? Хто були наші предки?»<sup>46</sup>. Як засвідчує Федчиняк, ученого кожного ранку бачили по дорозі до Британського музею, а ввечері в його кімнаті до пізнього часу горіло світло.

17 березня 1956 р. українська громада відзначала 80-річний ювілей вченого в одному з лондонських ресторанів. Були присутні представники обох українських церков, суспільно-громадських, комбатанських, молодіжних організацій та установ, близькі приятелі і знайомі ювілянта. Святочний вечір відкрив Всесвятійший о. Мітрат і Прелат Олександр Малиновський, який вибачився, що не вдалося видати збірник на його честь і працю «Українська хата». Данило Скоропадський вітав від себе, ро-

дини і гетьманського руху, який він очолював, і прочитав вітальну промову від довголітнього ректора, а в той час проректора Українського Вільного Університету Івана Мірчука. Ігнатій Федчиняк читав листи і телеграми привітання, зокрема від Івана Бучка. К. Матіюс у своїй промові сказав: «Коли десь в іншому місці хтось робить прийняття п. Малєнкову, я посуваю себе щасливим, що можу віддати честь визначному українському вченому...». На ювілеї також виступали професор Дмитро Левицький – від СУБу, професор Володимир Шаян – від Об'єднання вояків у Великій Британії, Володимир Василенко – від дирекції Української видавничої спілки, професор Іван Марченко – від Спілки українських учителів і виховників у Великій Британії, граф Денис Галка-Ледоховський – від Українського християнського руху, Іван Крушельницький – від Союзу Української Молоді у Великій Британії і співпрацівників «Української Думки». Подякувавши, Вадим Щербаківський процитував латинське прислів'я: «Згода будує, незгода руйнує» і сказав, що ціле своє життя він «намагався працювати в тому напрямі, щоб запанувала згода між нами – як передумова величі і сили»<sup>47</sup>.

У Лондоні Вадим Щербаківський підтримував постійні стосунки з редакціями журналу «Визвольний шлях»\*\* і газетою «Українська

<sup>46</sup> Федчиняк І. Проф. д-р В. Щербаківський // Сурмач. – 1956, березень–травень. – Ч. 1–2 (6–7). – С. 8.

<sup>47</sup> Відзначили ювілей 80-літте Проф. В. Щербаківського // Українська Думка. – 1956. – 22 березня.

\*\* «Визвольний шлях» – український суспільно-політичний, літературний і науковий часопис-місячник Організації Українських Націоналістів (революційної). Заснований у Лондоні в 1948 р. Впродовж першого періоду існування видавався виключно для членів ОУН. Обкладинка часопису виконана художником-графіком Робертом Лісовським. У журналі публікувались як ідеологічні матеріали (праці Дмитра Донцова, Ярослава Стецька, Степана Бандери та ін.), так і наукові дослідження (переважно – з історії та літературознавства), а також художні твори (особливо слід відзначити роль видання в популяризації творів шістдесятників в емігрантському середовищі тоді, коли їх неможливо було видавати в Україні). Часопис друкував статті на такі теми, як міжнародна політика, політика й економіка УРСР, історія ОУН та Української повстанської армії. У ньому публікували матеріали з історії та археології України, літератури, музико- та мистецтвознавства, прозу й поезію авторів-емігрантів та членів підпілля ОУН, переклади творів художньої літератури, спогади істориків та політичних діячів, передруки творів української радянської літератури періоду Розстріляного відродження та шістдесятників, література самвидаву та політичні документи, огляди книжок, новини й аналітику щодо діяльності націоналістичної опозиції в Україні, хроніку з життя як на еміграції, так і в УРСР. В останній період переважали наукові публікації. 1995 р. створено київську філію редакції «ВШ», 2004 р. редакцію остаточно перенесено до Києва, з 2007 р. співвидавцем часопису стала Києво-Могилянська Академія. В останній період переважали наукові публікації. Останнє число (1–3) вийшло у 2009 р. (Визвольний шлях [Електронний ресурс] // Архів ОУН. Українська інформаційна служба – Режим доступу до ресурсу: <http://ounuis.info/archive/library/Journals/vyzvolnyi-shliakh.html>; Дорохіна Т. Ф. Часопис «Визвольний шлях» в українській зарубіжній історичній та суспільно-політичній думці 1948–1991 рр. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2006. – 24 с.)



Думка»\*\*\*. В одному з номерів журналу зазначено, що головний редактор Григорій Драбат користувався близькою співпрацею і порадами професора Вадима Щербаківського<sup>48</sup>. За нього в газеті з'являлися публікації Володимира Дорошенка, Володимира Кубівича, Пантелеймона Коваліва, Петра Курінного, Івана Мірчука, Олександра Оглоблина та інших учених з українських наукових осередків в Європі.

Пульс його наукової праці був дуже напруженим. За п'ять з половиною років свого життя в Англії опублікував у «Визвольному шляху» 13 наукових статей, спогадів, рецензій (див. Додаток 1), в «Українській Думці» – 12 (див. Додаток 2). Деякі спомини мали журнальний і газетний (скорочений) варіант. 9 праць було надруковано або завершено друком вже після смерті вченого (див. Додаток 3).

Стаття «Головні різниці між українською та московською мовами» (1952 р.) основана на рецензії славіста Шереха<sup>49</sup> на книжку французького славіста Андре Вайяна «Порівняльна граматики слов'янських мов». Розглядаючи в історичній та лінгвістичній площинах особливості двох мов, Вадим Щербаківський робить висновок, що «москвини ніколи нічого спільного з українцями не мали і не відділялися від якогось спільного з українцями пня»<sup>50</sup>.

Праця «Московські теорії і український нарід» (1952 р.) була викликана появою книги мовознавця, професора і директора Слов'янського інституту Університету Маркетта в США Романа Смаль-Стоцького «The Nationality problem of the Soviet Union and Russian Communist imperialism»<sup>51</sup>, в якій той критикує теорії прорадянських вчених, працюючих в США, і висуває тезу про спільність українців із західним світом. Вадим Щербаківський, наводячи свої міркування з цього приводу, пише, «що і письменники московські безпосередньо бачили і відчували різниці між українським і московським народами, і сучасні советські вчені бачать ці великі різниці в далекому минулому і показують, що одне з другого не могло вийти, тобто, що початкові періоди формування одного й другого народу не мали між собою нічого спільного, тобто не могли вийти з одного коріння. Занадто мало мати спільність мови, щоб мати спільність психічну. Очевидно для того ще треба мати спільнокровність, чи спорідненість фізичну»<sup>52</sup>.

У розвідці «Матеріяли до висвітлення південного походження слова «Русь», як нашого народнього імени» (1953 р.), присвяченій полеміці між норманістами і антинорманістами, вчений, проводячи археологічні паралелі, наводить свої доводи щодо походження термінів «Русь», «русин», «русский»<sup>53</sup>.

\*\*\* «Українська Думка» – тижневик, орган Союзу Українців у Великій Британії (СУБ). Засновником часопису була тимчасова управа організації, яка спочатку носила назву – Союз Українських Вояків у Польських Збройних Силах, а в січні 1946 р. оформилася в СУБ. Часопис первісно мав характер інформаційного бюлетеня тільки для членів СУБу, і виходив нерегулярно під назвою «Наш Клич» (1945–1947 рр.). Щоб підкреслити його український характер, у 1947 р. був перейменований. До кінця вересня 2004 р. виходив щотижнево, нині – двотижневик. Публікує матеріали на такі теми, як: стан і події в Україні, події в британській і світовій політиці, які стосуються України, діяльність СУБу та його відділів, життя українців у всьому світі, загальні відомості про Україну та її історію. До 1980-х рр. багато місця присвячувалося вістям про дисидентський рух в УРСР та про всесвітній рух за незалежність України. Часто друкувалися літературні твори, переважно українських авторів з Великої Британії або інших країн діаспори. (Кравець Р. «Українська Думка» // Українці у Сполученому Королівстві [Електронний ресурс] // Інтернет-енциклопедія – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/04/ukrdumka-u.htm>; Пекарська Л. З Ювілеєм // Українська Думка. – 2010. – 20 листопада. – С. 1).

<sup>48</sup> Від редакції // Визвольний шлях. – 1955, грудень. – Кн. 12. – С. 127.

<sup>49</sup> Під таким псевдонімом писав Шевельов Юрій Володимирович – славіст-мовознавець, історик української літератури, літературний і театральний критик.

<sup>50</sup> Щербаківський В. Головні різниці між українською та московською мовами Визвольний шлях. – 1952, червень. – Ч. 6(57). – С. 34.

<sup>51</sup> З англійської – «Національні проблеми в Радянському Союзі і російський комуністичний імперіалізм».

<sup>52</sup> Щербаківський В. Московські теорії і український нарід // Визвольний шлях. – 1952, вересень. – Ч. 9(60). – С. 26–27.

<sup>53</sup> Його ж. Матеріяли до висвітлення південного походження слова «Русь», як нашого народнього імени // Там само. – 1953, вересень. – Ч. 5 (68). – С. 29–34.

У 1955–1956 рр. у «Визвольному шляху» побачила світ велика праця «Археологічні відкриття на Близькому Сході», в якій аналізуються археологічні дослідження останніх 40 років в Ірані, Іраку, Сирії та Палестині, Малій Азії та Єгипті, на Кіпрі й Криті, в Греції, Італії, на Балканах і навіть в Україні, зіставляються культури, знахідки, релігії тощо. На жаль, дослідження не завершене друком, доля рукопису на сьогоднішній день невідома.

Розгляду головних розбіжностей у т. зв. скіфському питанні присвячена студія «Про скитів та їхнє мистецтво» (1956 р.)<sup>54</sup>. Вадим Щербаківський висловив власну думку на два питання, відповіді на які вчені давали різні: 1) хто такі скіфи і звідки вони взялися; 2) як постало скіфське мистецтво і звідки воно прийшло на територію України.

У рецензії «Чи трираменний хрест із скісним підніжком – національний хрест України?» (1952 р.) піддано гострій критиці книгу митрополита Іларіона (Огієнка) «Трираменний хрест зо скісним підніжком – національний хрест України», видану в 1951 р. у Вінніпезі (Канада). Вадим Щербаківський звинуватив автора, що він московський хрест видає за український, що користується не точною термінологією, перекручує факти і т. п. Кожну свою тезу рецензент підтверджує конкретними прикладами і аналізом форми хрестів на різних спорудах. Врешті-решт він пише: «Що в Америці і українці понаставляли церков з московськими хрестами, то це доказує тільки, що священики там були або москалі або москвофіли, або просто не свідомі того, який має бути український хрест. Я повторюю те, що, коли на Україні донебудь була поставлена церква з московським хрестом, то там був будівничим москвин чи москвофіл, або той, хто дав гроші на церкву, був москаль»<sup>55</sup>.

Високо поцінував у своїх відгуках Вадим Щербаківський праці Олексі Повстенка\*\*\*\*,

видані в США: «Золотоверхий Київ»<sup>56</sup> і «Катедра Святої Софії в Києві»<sup>57</sup>.

«Визвольний шлях» видрукував фундаментальні за обсягом статті про художника і архітектора Василя Кричевського (1954 р.) та композитора Олександра Кошиця (1954–1955 рр.), які згодом вийшли окремими виданнями, а також до 40-річчя смерті композитора Миколи Лисенка (1952 р.).

Вже після смерті вченого у журналі було опубліковано в 1961–1962 рр. завершення його праці «Український етнічний тип». Це дослідження він розпочав ще в 1930-х рр. В архіві збереглося посвідчення, видане деканом філософського факультету Українського вільного університету Федором Слюсаренком 7 березня 1939 р., що професор археології і етнографії УВУ Вадим Щербаківський їде в Югославію і Болгарію через Відень з метою відвідання музеїв і бібліотек цих країн збирати матеріали для книги «Українці як етнологічний тип».

Газета «Українська Думка» вмістила на своїх шпальтах спогади вченого про Олександра Кошиця (1951 і 1954 рр.), Порфирія Демущького (1952 р.) та Український вільний університет з нагоди його 30-річчя (1952 р.). Ці публікації мають особливу цінність через особисте знайомство і співпрацю автора з багатьма визначними діячами української культури, його причетність до описуваних подій. Впродовж 1953 р. було опубліковано велику студію «З подорожі по Італії» і розвідку про художника Леонардо да Вінчі. Газета вмістила дві рецензії вченого. Він схвально зустрів книгу «Українські народні приповідки», впорядковану Олексою Воропаєм, що її видав СУБ у 1952 р.; ґрунтовно проаналізував достоїнства та помилки, яких припустились автори статей у книзі «Українське мистецтво», виданій 1952 р. у Нью-Йорку англійською мовою, завершивши відгук такими словами: «Хотілося

<sup>54</sup> Щербаківський В. Про скитів та їхнє мистецтво // Визвольний шлях. – 1956, вересень. – Кн. 9/33 (107). – С. 1057–1064.

<sup>55</sup> Його ж. Чи трираменний хрест із скісним підніжком – національний хрест України? // Визвольний шлях. – 1952, листопад. – Ч. 11(62). – С. 33.

\*\*\*\*Архітектор, мистецтвознавець О. Повстенко під час нацистської окупації Києва був директором Софійського архітектурно-історичного музею. Перебуваючи з 1949 р. на еміграції в США, він задумав видати серію «Золотоверхий Київ». 12 її зошитів мали вмістити понад 500 ілюстрацій – храмів Києва, архітектурних ансамблів, вулиць і площ, парків, видів Дніпра та околиць міста. Книга мала вийти у 1955 р. Авторів не вдалося зібрати гроші, тому було видано тільки п'ять зошитів. «Катедра святої Софії в Києві» видана 1954 р. Українською вільною академією наук у США (472 с., 336 ілюстрацій). (Одарченко. О. Повстенко – архітект і мистецтвознавець // Сучасність. – Мюнхен, 1973. – Вересень. – Ч. 9 (153). – С. 61–77).

<sup>56</sup> Визвольний шлях. – 1955, квітень. – Кн. 4 (ч. 4–90). – С. 112–113.

<sup>57</sup> Там само. – 1955, серпень. – Кн. 8 (ч. 8–94). – С. 109–111.



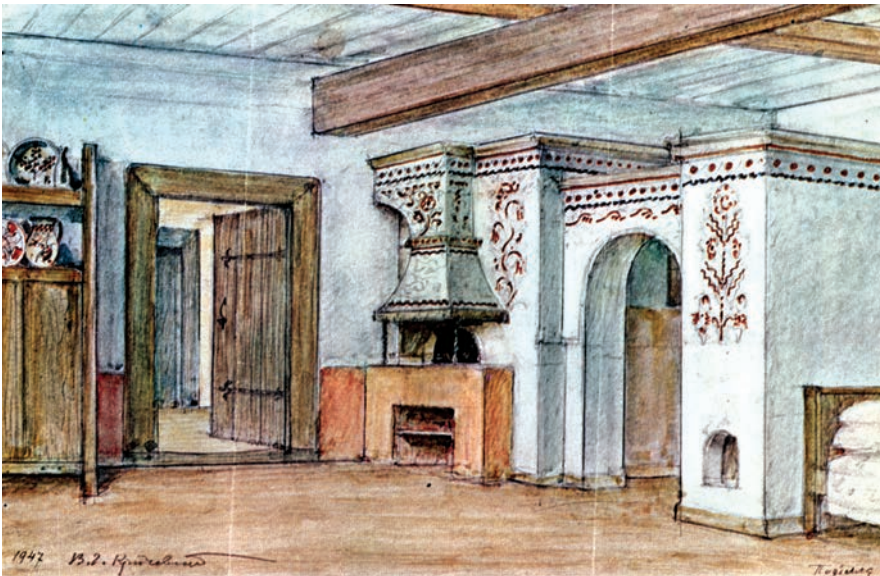
б, щоб ця книжка була настільною книжкою в кожній українській сім'ї і щоб вона привчала, особливо ж дітей і молодь українську, бачити своє мистецтво і любити його, бо вічність надає окремим людям і народам його мистецтво»<sup>58</sup>.

В оборону доброї слави Василя Кричевського як автора будинку Полтавського губернського земства Вадим Щербаківський опублікував гостру статтю під назвою «Великі люди і пігмеї» (1953 р.). Вона була викликана статтею архітектора Олесья Тимошенка у «Віснику Товариства українських інженерів в Америці», в якій він заперечував авторство Василя Кричевського, приписуючи проєкт художнику Сергію Васильківському. Професор Щербаківський переконливо доводить, що Василь Кричевський – засновник модерного українського стилю, в якому побудовано і земський будинок, і що його «можна поставити нарівні з ініціаторами зовсім раннього італійського ренесансу»<sup>59</sup>.

До останнього часу Вадим Щербаківський жив у дуже великій скромності і не припиняв працювати. Учений давно мав задум написати багатотомний цикл із п'яти книг: формація українського народу (передісторія та протоісторія);

етнографія; соціологія; психологія. Перша книга вийшла друком в 1937 р. і витримала три видання. В 1941 р. доопрацьовану працю опубліковано в Празі під назвою «Формація української нації», в 1958 р. – у Нью-Йорку Українським видавництвом «Говерлія» (147 с.), в 1965–1970 рр. – у Лондоні в журналі «Визвольний шлях». Бажав за життя побачити в друку «Українську хату». Вона побачила світ заходами СУБу, де зберігався рукопис, у видавництві «Богословія» в Римі в 1980 р. під назвою «Орнаментация української хати» як т. III серії «Українське мистецтво»<sup>60</sup>. Ілюстрації і текст підготував до видання мистецтвознавець Святослав Гординський, обкладинку – Василь Кричевський. Третій том був написаний ще у 1941 р. Автор використав у виданні багатий етнографічний матеріал, зібраний до революції в різних українських музеях і приватних збірках. Вміщені тут численні малюнки надали йому у розпорядження ще в Україні хранитель історичного та етнографічного відділів Київського художньо-

Селянська хата  
на Поділлі



Близнюки,  
село Бубнівка,  
повіт Гайсин



Глечик,  
село Бубнівка,  
повіт Гайсин

<sup>58</sup> Щербаківський В. Рецензія: «Українське мистецтво» // Українська Думка. – 1953. – 19 лютого. – Ч. 8 (309). – С. 3.

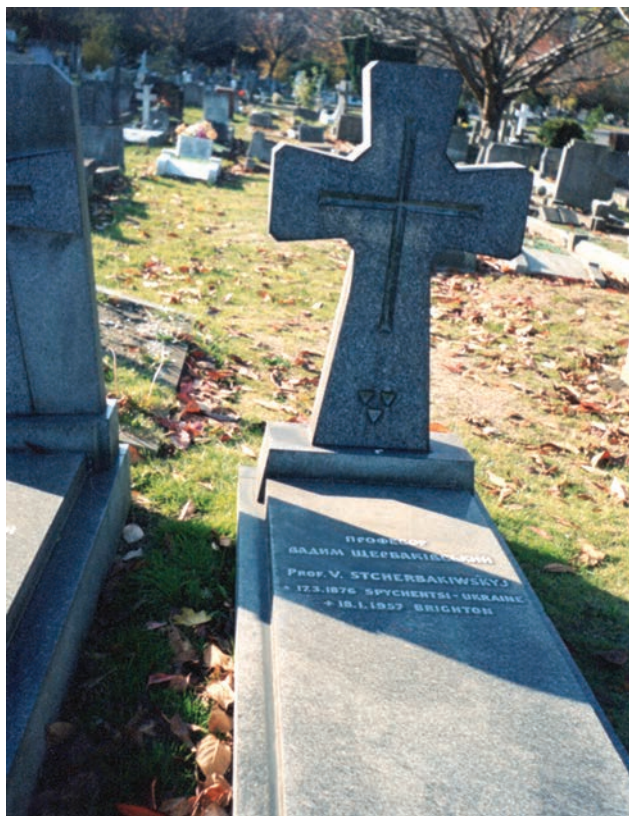
<sup>59</sup> Щербаківський В. Великі люди і пігмеї // Українська Думка. – 1953. – 26 лютого. – Ч. 8 (309). – С. 3.

<sup>60</sup> Перший том: Щербаківський В. Українське мистецтво I. Дерев'яне будівництво і різьба на дереві. – Львів-Київ, 1913. – XX, 61 с.; другий том: Щербаківський Д. Українське мистецтво II. Буковинські і Галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури в каплиці. – Київ-Прага: Український громадський видавничий фонд, 1926. – 100 с.; третій том: Щербаківський В. Орнаментація української хати. – Рим: «Богословія», 1980. – 104 с.



промислового і наукового музею Данило Щербаківський, архітектор, художник і колекціонер Василь Кричевський, завідувач етнографічним відділом Полтавського земського музею Костянтин Мощенко, мистецтвознавець Стефан Таранущенко; у Празі – архітектор Артем Корнійчук<sup>61</sup>.

Вадим Щербаківський помер 18 січня 1957 р. від чергового удару серця у відпочинковому домі в Брайтоні (південна Англія). Похорон відбувся 26 січня 1957 р. на цвинтарі Ганнерсбері (Gunnersbury Cemetery) в Лондоні. У жалібному поході взяли участь представники численних українських організацій Великої Британії, родина Скоропадських. Голова СУБу Дмитро Левицький, як писала «Українська Думка», «прощав його так, як може прощати найближча родина професора». «По професору Вадиму Щербаківському плачемо сьогодні не лише ми, по ньому плаче сьогодні ціла Україна, бо він був власністю нас усіх»<sup>62</sup>.



Могила В. Щербаківського.

Рідна сестра Євгенія надіслала Управі СУБу подяку «за ту увагу, пошану та за ту моральну й матеріальну допомогу, якими Ви оточили його в

останні роки життя. Старий, безпомічний, він знайшов у Вашім осередку ту родину, ту сім'ю, якої за національними й громадськими обов'язками та за невпинною науковою працею, не зміг собі утворити»<sup>63</sup>.

Архів ученого, що зберігається в Бібліотеці й Архіві ім. Т. Шевченка Союзу Українців у Великій Британії, очевидно, становить лише частину його наукової та епістолярної спадщини, яка лишилася після смерті. Не виключено, що частина матеріалів знаходиться в приватних руках. Найбільшу групу матеріалів становить листування. Хронологічно епістолярна спадщина охоплює головним чином період 1920-х–1950-х рр. Із більш ранніх – лише два листи 1897 р. від батька. 1920-ми роками датуються поштівки від брата Данила, листи сестри Євгенії та археолога Валерії Козловської (всі – з Києва); 1930-ми – від Миколи Кричевського (з Парижа) та біолога-бактеріолога Петра Андрієвського (з французького Судану).

Кореспондентами листів 1930–1950 рр. були члени родини Кричевських; літературознавець і театрознавець Юрій Бойко; Апостольський візитатор українців у Західній Європі, асистент Папського трону, граф Римський Іван Бучко; педагог, професор УВУ, ректор Богословсько-педагогічної академії УАПЦ Григорій Ващенко; громадсько-культурна діячка, дружина диригента і композитора Олександра Кошиця Тетяна Кошиць; географ, демограф, професор УВУ, голова НТШ в Європі Володимир Кубійович; археолог, історик, професор УВУ Михайло Міллер; археолог, історик української літератури, професор УВУ, голова УВАН Іван Мірчук; історик, публіцист, професор УВУ Симон Наріжний; історик, архівіст, професор УВУ Олександр Оглоблин; археолог, історик, професор УВУ Ярослав Пастернак; архітектор, мистецтвознавець Олекса Повстенко; археолог, політичний діяч Левко Чикаленко та багато інших. Загалом – понад 60 осіб.

Попри фрагментарність інформації, що міститься в листах, вони є важливим джерелом інформації, яка доповнює відомості не лише про життя та діяльність Вадима Щербаківського, а й багатьох учених, митців, громадсько-культурних і церковних діячів, історію українських наукових осередків в Європі, світоглядні засади їхньої наукової та творчої праці.

<sup>61</sup> В. Щ. [В. Щербаківський]. Передмова // Щербаківський В. Орнаментація української хати. – С. 9.

<sup>62</sup> І. К. Похорон проф. Щербаківського // Українська Думка. – 1957. – 31 січня.

<sup>63</sup> Професор Вадим Щербаківський і СУБ // Українська Думка. – 1957. – 21 лютого.

**Публікації у журналі «Визвольний шлях»**

№	Назва статті	Дата, число	Сторінки
1.	Головні різниці між українською та московською мовами.	Червень 1952 р. Ч. 6 (57).	С. 29–34.
2.	Московські теорії і український нарід.	Вересень 1952 р. Ч. 9 (60).	С. 22–27.
3.	Рецензія. Чи трираменний хрест із скісним підніжком – національний хрест України?	Листопад 1952 р. Ч. 11 (62).	С. 33–34.
4.	До сорокових роковин смерті М.В. Лисенка.	Грудень 1952 р. Ч. 12 (63).	С. 25–31.
5.	Матеріали до висвітлення південного походження слова «Русь», як нашого народного імени.	Травень 1953 р. Ч. 5 (68).	С. 29–34.
6.	Пам'яті Василя Григоровича Кричевського.	Січень 1954 р. Кн. 1 (ч. 1–76). Лютий 1954 р. Кн. 1 (ч. 2–77). Квітень 1954 р. Кн. 4 (ч. 1–79). Липень 1954 р. Кн. 7 (ч. 7–82). Серпень 1954 р. Кн. 8 (ч. 8–83).	С. 44–52. С. 79–85. С. 74–84. С. 73–82. С. 63–72.
7.	Життя і діяльність Олександра Антоновича Кошиця.	Листопад 1954 р. Кн. 11 (ч. 11–86). Грудень 1954 р. Кн. 12 (ч. 12–86). Січень 1955 р. Кн. 1 (ч. 1–88). Лютий 1955 р. Кн. 2 (ч. 2–88). Березень 1955 р. Кн. 3 (ч. 3–89).	С. 61–69. С. 61–67. С. 54–63. С. 40–46. С. 77–84.
8.	Інформація про нові видання на еміграції:		
9.	Повстенко О.І. Золотоверхий Київ. Зошит II. Фотоальбом «Любіть Україну».	Квітень 1955 р. Кн. 4 (ч. 4–90). Там само.	С. 112–113. С. 113–114.
10.	Археологічні відкриття на Близькому Сході.	Липень 1955 р. Кн. 7 (ч. 7–93). Серпень 1955 р. Кн. 8 (ч. 8–94).	С. 61–66. С. 68–81.
11.	Катедра Святої Софії в Києві. Замість рецензії.	Там само.	С. 109–111.
12.	Цікаві археологічні відкриття <sup>64</sup> .	Грудень 1955 р. Кн. 12 (ч. 12–98). Січень 1956 р. Кн. 1 (ч. 1–99). Лютий 1956 р. Кн. 2/26 (100). Березень 1956 р. Кн. 3/27 (101). Березень 1956 р. Кн. 4/28 (102).	С. 86–94 С. 66–76. С. 185–192. С. 337–344. С. 445–452.
13.	Про скитів та їхнє мистецтво	Вересень 1956 р. Кн. 9/33 (107).	С. 1057–1064.

<sup>64</sup> Під такою назвою надруковано інші частини праці «Археологічні відкриття на Близькому Сході», вміщеної в кн. 7 за 1955 р.

## Публікації в газеті «Українська Думка»

№	Назва статті	Дата, число	Сторінки
1.	Олександр Кошиць (уривки з праці проф. В. Щербаківського, прочитані в його рефераті для громади українців в Лондоні 9 грудня 1951 року).	20 грудня 1951 р. Ч. 51 (250).	С. 3.
2.	Про Порфирія Даниловича Демуцького (Спогади).	7 лютого 1952 р. Ч. 6 (256).	С. 3.
3.	Рецензія. Українські народні приповідки. Впорядкував О. Воропай. Вид. СУБ, Лондон, 1952.	29 травня 1952 р. Ч. 22 (272).	С. 3.
4.	Тридцятиліття Українського Вільного Університету.	5 червня 1952 р. Ч. 22 (273). 12 червня 1952 р. Ч. 24 (274). 19 червня 1952 р. Ч. 25 (275). 27 червня 1952 р. Ч. 26 (276). 3 липня 1952 р. Ч. 27 (277). 10 липня 1952 р. Ч. 28 (278). 17 липня 1952 р. Ч. 29 (279). 24 липня 1952 р. Ч. 30 (280).	С. 3. С. 3. С. 3. С. 3. С. 3. С. 3. С. 3. С. 3–4.
5.	М.В. Лисенко (З приводу 40-ліття його смерті).	13 листопада 1952 р. Ч. 46 (296).	С. 3–4.
6.	Головні різниці між українською та московською мовами.	11 грудня 1952 р. Ч. 50 (300).	С. 3.
7.	Рецензія. «Українське мистецтво».	5 лютого 1953 р. Ч. 6 (307). 12 лютого 1953 р. Ч. 7 (308). 19 лютого 1953 р. Ч. 8 (309).	С. 3. С. 3. С. 3.
8.	Великі люди і пігмеї.	26 лютого 1953 р. Ч. 8 (309).	С. 3.
9.	З подорожі до Італії.	9 липня 1953 р. Ч. 28 (329). 16 липня 1953 р. Ч. 29 (330). 23 липня 1953 р. Ч. 30 (331). 30 липня 1953 р. Ч. 31 (332). 6 серпня 1953 р. Ч. 32 (333). 13 серпня 1953 р. Ч. 33 (334). 20 серпня 1953 р. Ч. 34 (335). 27 серпня 1953 р. Ч. 35 (336). 3 вересня 1953 р. Ч. 36 (337). 17 вересня 1953 р. Ч. 38 (339). 24 вересня 1953 р. Ч. 39 (340). 8 жовтня 1953 р. Ч. 41 (342). 15 жовтня 1953 р. Ч. 42 (343). 2 жовтня 1953 р. Ч. 43 (344). 21 грудня 1953 р. Ч. 51/52 (352/353).	С. 3. С. 3. С. 3–4. С. 3. С. 3. С. 3. С. 3–4. С. 3. С. 3–4. С. 3. С. 3. С. 3–4. С. 3. С. 3. С. 3. С. 3. С. 3.
10.	Леонардо да Вінчі.	12 листопада 1953 р. Ч. 46 (347).	С. 3.
11.	Трагедія Леонардо да Вінчі.	3 грудня 1953 р. Ч. 49 (350).	С. 2.
12.	Олександр Антонович Кошиць (З приводу десятиріччя його смерті).	7 жовтня 1954 р. Ч. 41 (394). 14 жовтня 1954 р.	С. 2. С. 2–3.



**Публікації у журналі «Визвольний шлях» після смерті В. Щербаківського**

№	Назва статті	Дата, число	Сторінки
1.	Про українські церкви Київщини.	Травень 1961 р. Кн. 5/89 (163)	С. 439–448.
1.	Український етнічний тип (Продовження)	Червень 1961 р. Кн. 6/90 (164). Липень 1961 р. Кн. 7/91 (165). Серпень 1961 р. Кн. 8/92 (166). Вересень 1961 р. Кн. 9/93 (167). Жовтень 1961 р. Кн. 10/94 (168). Листопад 1961 р. Кн. 11/95 (169). Грудень 1961 р. Кн. 12/96 (170). Січень 1962 р. Кн. 1/97 (171). Лютий 1962 р. Кн. 2/98 (172).	С. 551–563. С. 673–683. С. 781–788. С. 895–901. С. 1029–1036 С. 1140–1148. С. 1267–1279. С. 19–29. С. 136–150.
2.	З життя архієпископа Парфенія Левицького.	Липень 1961 р. Кн. 7/91 (165).	С. 708–711.
3.	Мемуари.	Березень 1962 р. Кн. 3/99 (173). Квітень-травень 1962 р. Кн. 4–5/100 (174). Червень 1962 р. Кн. 6/101 (175). Липень-серпень 1962 р. Кн. 7–8 (176). Вересень 1962 р. Кн. 9/103 (177). Листопад 1962 р. Кн. 11/105 (179). Грудень 1962 р. Кн. 12/106 (180). Січень 1963 р. Кн. 1/107 (181). Лютий 1963 р. Кн. 2/108 (182). Квітень 1963 р. Кн. 4/110 (184). Травень 1963 р. Кн. 5/111 (185).	С. 301–310. С. 442–453. С. 633–642. С. 765–774. С. 867–876. С. 1140–1148. С. 1252–1260. С. 55–61. С. 213–218. С. 435–445. С. 554–559.
4.	Спомини про М.В. Лисенка.	Жовтень 1961 р. Кн. 10/94 (168). Листопад 1961 р. Кн. 11/95 (169).	С. 1072–1081. С. 1187–1191.
5.	Український університет у Полтаві.	Грудень 1961 р. Кн. 12/96 (170).	С. 1319–1324.
6.	Із спогадів про М.В. Лисенка.	Червень 1962 р. Кн. 6/101 (175).	С. 626–628.
7.	Зв'язки між Україною і Середземномор'ям.	Червень 1964 р. Кн. 6/197.	С. 623–631.
8.	Спомини про Терещенків.	Жовтень 1964 р. Кн. 10 (200).	С. 1127–1130.
9.	Формация української нації.	Січень 1965 р. Кн. 1 (203). Лютий 1965 р. Кн. 2 (204). Березень 1965 р. Кн. 3 (205). Квітень 1965 р. Кн. 4 (206). Травень 1965 р. Кн. 5 (207). Червень 1965 р. Кн. 6 (208). Липень-серпень 1965 р. Кн. 7–8 (209). Вересень 1965 р. Кн. 9 (210). Жовтень 1965 р. Кн. 10 (211). Листопад 1965 р. Кн. 11 (212). Грудень 1965 р. Кн. 12 (213). Січень 1966 р. Кн. 1 (214). Лютий 1966 р. Кн. 2 (215).	С. 11–28. С. 139–151. С. 269–282. С. 402–414. С. 491–500. С. 634–644. С. 788–800. С. 946–953. С. 1082–1094. С. 1193–1207. С. 1291–1303. С. 32–45. С. 162–172.

Закінчення додатка 3

№	Назва статті	Дата, число	Сторінки
9.	Формация української нації.	Квітень 1966 р. Кн. 4 (217). Червень 1966 р. Кн. 6 (219). Липень-серпень 1966 р. Кн. 7–8 (220–221). Вересень 1966 р. Кн. 9 (222). Жовтень 1966 р. Кн. 10 (223). Листопад 1966 р. Кн. 11 (224). Грудень 1966 р. Кн. 12 (225). Січень 1967 р. Кн. 1 (226). Лютий 1967 р. Кн. 2 (227). Травень 1967 р. Кн. 5 (230). Червень 1967 р. Кн. 6 (231). Липень-серпень 1967 р. Кн. 7–8 (232–233). Вересень 1969 р. Кн. 9 (258). Листопад 1969 р. Кн. 11 (260). Грудень 1969 р. Кн. 12 (261). Лютий 1970 р. Кн. 2 (263). Квітень 1970 р. Кн. 4 (265). Травень 1970 р. Кн. 5 (266). Червень 1970 р. Кн. 6 (267). Липень-серпень 1970 р. Кн. 7–8 (268–269)	С. 432–435. С. 678–697. С. 851–870. С. 1062–1077. С. 1131–1142. С. 1236–1246. С. 1352–1363. С. 78–90. С. 182–195. С. 559–571. С. 671–682. С. 845–860. С. 982–991. С. 1279–1287. С. 1392–1400. С. 185–193. С. 447–455. С. 561–571. С. 698–703. С. 830–840.

## References

Arkhir Soiuzu Ukrainitsiv u Velykii Brytanii (dali – Arkhir SUBu). – *Danyliv T.* «Ja uves mii vik, uves mii trud tobi dav...» (rukopys). (In Ukrainian)

Arkhir Soiuzu Ukrainitsiv u Velykii Brytanii. – *Pasternak Ia.* Vadym Shcherbakivskyi – arkheoloh-doslidnyk (rukopys). (In Ukrainian)

Arkhir SUBu, Protokol zasidannia Rady SUB 20 bereznia 1952 r. (In Ukrainian)

Arkhir SUBu, Protokol zasidannia Rady SUB 20 bereznia 1952 r. (In Ukrainian)

Arkhir SUBu, Protokol zasidannia Rady SUB 20 sichnia 1950 r. (In Ukrainian)

Arkhir SUBu, Protokol zasidannia Rady SUB 25–26 lystopada 1950 r. (In Ukrainian)

Arkhir SUBu, Protokoly zasidannia Rady SUB 9 serpnia 1952 r., 20 veresnia 1952 r. (In Ukrainian)

*Atlantova L.* Rodovid Shcherbakivskykh // 100 rokiv kolektsii 100 rokiv kolektsii Derzhavnoho muzeiu narodnoho dekoratyvnoho mystetstva: Zb. nauk. prats / Vidp. red. M. Selivachov. – K.: Art EK, 2001. – S. 55. (In Ukrainian)

Dmytro Ivanovych Doroshenko // The Ukrainian Thought. – 1951. – 27 veresnia. (In Ukrainian)

Do 80-litnoho yuvileiu prof. Shcherbakivskoho // The Ukrainian Thought. – 1956. – 19 sichnia. (In Ukrainian)

Dopovid prof. Shcherbakivskoho pro M. Lysenka // The Ukrainian Thought. – 1952. – 4 hrudnia. (In Ukrainian)

*Fedchyniak I.* Prof. d-r V. Shcherbakivskyi // Surmach. – 1956. – Ch. 1–2 (6–7), berezen–traven. – S. 8. (In Ukrainian)

*Fedorova L. D.* Shcherbakivskyi Vadym Mykhailovych // Entsyklopediia istorii Ukrainy. – K.: Naukova dumka, 2013. T. 10. – S.682. (In Ukrainian)

*Franko A. D., Franko O. O.* Analiz dokumentiv ta materialiv osobystoho naukovoho arkhivu Vadyma Shcherbakivskoho // Visnyk instytutu arkheolohii. Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka. – 2012. – Vyp. 7. – S. 62–74. (In Ukrainian)

*Franko O.* Arkhir Vadyma Shcherbakivskoho u Prazi // 100 rokiv kolektsii Derzhavnoho muzeiu narodnoho dekoratyvnoho mystetstva: Zb. nauk. prats / Vidp. red. M. Selivachov. – K.: Art EK, 2001. – S. 43–52. (In Ukrainian)

*Franko O.* Vadym Shcherbakivskyi u Prazi // Na krutoshylakh istorii. – 2005. – Kn. 2. – S. 69 – 81. (In Ukrainian)

- Fundak* I. Shist rokiv // The Ukrainian Thought. – 1956. – 17 sichnia. (In Ukrainian)
- Honcharenko* M. E. V. M. Shcherbakivskyi yak doslidnyk istorii arkhitektury: osoblyvosti naukovoho metodu // Ukrainska biohrafistyka: zb. nauk. pr. – K., 2010. – Vyp. 7. – S. 295–305. (In Ukrainian)
- I. K. Pokhoron* prof. Shcherbakivskoho // The Ukrainian Thought. – 1957. – 31 sichnia. (In Ukrainian)
- Khodak* I. Braty Shcherbakivski: na shliakhu osiahnennia fenomenu ukrainskoi khramovoi arkhitektury // Ukrainske mystetstvo: v dvokh tomakh z dodatkamy... – S. 7–40. (In Ukrainian)
- Khvoroba* Vadyma Shcherbakivskoho // The Ukrainian Thought. – 1951. – 25 kvitnia. (In Ukrainian)
- Kravets* R. Ukraintsi u Spoluchenomu korolivstvi [Elektronnyi resurs] // Internet-entsyklopediia – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/sub-u.htm>. (In Ukrainian)
- Krushelnytska* L. Pratsia ukrainskykh arkheolohiv v emihratsii (V. Shcherbakivskyi, L. Chykalenko, I. Borkovskyi) // Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Pratsi Arkheolohichnoi komisii. – 1998. – T. SSKhKhKhV. – C. 638–642. (In Ukrainian)
- Kulchytskyi* S. V. Istorychna nauka v Ukraini ta v ukrainskii diaspori // Entsyklopediia istorii Ukrainy. – K.: Naukova dumka, 2005. – T. 3. – S. 568. (In Ukrainian)
- Mirchuk* I. Prof., d-r V. Shcherbakivskyi (1876–1957): [Nekroloh] // Liberation Path. – London, 1957. – № 3. – Berezen. – S. 330. (In Ukrainian)
- «Mnohaia lita!» YaVP Hetmanychevi, pochesnomu presidnykovi SUB // The Ukrainian Thought. – 1954. – 4 bereznia. (In Ukrainian)
- Poltavskyi* arkheolohichniy zbirnyk: Zb. nauk. prats. – Pam'iaty V. M. Shcherbakivskoho (1876–1957) / Redkol.: Bondarevskyi P., Kulatova I., Motsia O., Suprunenko O. (vidp. red.), Khanko V. – Poltava, 1995. – Chyslo chetverte. – 208 s. (In Ukrainian)
- Prof. Shcherbakivskyi* dlia ukrainskykh studentiv // The Ukrainian Thought. – 1952. – 30 zhovtnia. (In Ukrainian)
- Prof. Vadym Shcherbakivskyi* (Z nahody yoho 80-littia) // Svoboda. – 1956. – Ch. 52, 20 bereznia. (In Ukrainian)
- Profesor Vadym Shcherbakivskyi* i SUB // The Ukrainian Thought. – 1957. – 21 liutoho. (In Ukrainian)
- Profesory* Ukrainskoho Vilnoho Universytetu V. Kubiiovych i M. Hlobenko hostiamy Ukrainskoi hromady u V. Brytanii // The Ukrainian Thought. – 1952. – 24 kvitnia. (In Ukrainian)
- Pryiniattia* arkhiepyskopa I. Buchka // Ukrainska dumka. – 1953. – 20 serpnia. (In Ukrainian)
- 79 rokiv plidnoho zhyttia (V 79-littia prof. V. Shcherbakivskoho) // The Ukrainian Thought. – 1955. – Ch. 9 (414), 3 bereznia. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* D. Ukrainske mystetstvo II. Bukovynski i Halytski derevliani tserkvy, nadhrobni i prydorozhni khresty, fihury i kaplytsi. – Kyiv–Praha: Ukrainskyi hromadskyi vydavnychiy fond, 1926. – 100 s. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Chy tryramennyi khrest iz skisnym pidnizhkom – natsionalnyi khrest Ukrainy? // Liberation Path. – 1952, lystopad. – Ch. 11 (62). – S. 33.
- Shcherbakivskyi* V. Holovni riznytsi mizh ukrainskoiu ta moskovskoiu movamy Liberation Path. – 1952, cherven. – Ch. 6 (57). – S. 34. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Kam'iana doba v Ukraini. Leksii chytani v UVU v 1946 r. – Miunkhen, 1947. – Na pravakh rukopysu. – 90 s. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Materiialy do vysvitlennia pivdennoho pokhodzhennia slova «Rus», yak nashoho narodnoho imeny // Liberation Path. – 1953, veresen. – Ch. 5 (68). – S. 29–34. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Moskovski teorii i ukrainskyi narid // Liberation Path. – 1952, veresen. – Ch. 9 (60). – S. 26–27. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Ornamentatsiia ukrainskoi khaty. – Rym: «Bohoslovija», 1980. – 104 s. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Ornamentatsiia ukrainskoi khaty. III tom serii «Ukrainske narodne mystetstvo». – Rym, 1980. – S. 8. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Pro skytiv ta yikhnie mystetstvo // Liberation Path. – 1956, veresen. – Kn. 9/33 (107). – S. 1057–1064. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Retsenzii: «Ukrainske mystetstvo» // The Ukrainian Thought. – 1953. – 19 liutoho. – Ch. 8 (309). – S. 3. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Ukrainske mystetstvo I. Derevliane budivnytstvo i rizba na derevi. – Lviv-Kyiv, 1913. – XX, 61 s. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Ukrainskyi universytet u Poltavi: Spohady / Vidp. red., uporiadnyk *Suprunenko* O. B. – Poltava, 1994. – 40 s. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. Velyki liudy i pihmei // The Ukrainian Thought. – 1953. – 26 liutoho. – Ch. 8 (309). – S. 3. (In Ukrainian)
- Shcherbakivskyi* V. M. Ukrainskyi universytet u Poltavi: Spohady / Vidp. red., uporiadnyk *Suprunenko* O. B. – Poltava, 1994. – 40 s. (In Ukrainian)



*Shcherbakivskyi V. M., Shcherbakivskyi D. M.* Ukrainske mystetstvo: v dvokh tomakh z dodatkam / Vadym i Danylo Shcherbakivski; peredm. I. O. *Khodak*; predm.-heohr. pokazhch. V. M. *Slobodiana*; uporiad. O. O. *Savchuk*. – Kharkiv: Vydavets *Savchuk O. O.*, 2015. – 472 s. (In Ukrainian)

*Shkromyda D., Pekarska L.* Vadym Shcherbakivskyi // *Kyivska starovyna*. – 1996. – № 4/5. – S. 101–106. (In Ukrainian)

Ukrainskyi muzei u Prazi (1659) 1925–1948. Opys fondu / Upor. R. *Makhatkova*. – K.: Praha, 1996. – S. 110–112. (In Ukrainian)

*Ulianovsky V.* «Tvii intelekt duzhe velykyi i universalnyi, a dusha ... bahato mitsnisha». Vadym Shcherbakivskyi u otsinkakh i spryiniatti suchasnykiv // *Pam'iatky Ukrainy: istoriia ta kultura*. – 2007. – № 4. – S. 2–21. (In Ukrainian)

*Ulianovsky V.* Vadym Shcherbakivskyi: zhyttia, naukova diialnist, dolia tvorchoi spadshchyny // *Shcherbakivskyi V. Ukrainske mystetstvo: Vybrani neopublikovani pratsi / Uporiad., vst. st. V. Ulianov-*

*skoho; dodatky P. Herchanivskoi, V. Ulianovskoho*. – K.: Lybid, 1995. – S. 5–101. (In Ukrainian)

Vechir na poshanu bl. p. prof. V. Krychevskoho // *The Ukrainian Thought*. – 1953. – 5 bereznia. (In Ukrainian)

Vechir pam'iaty mytropolyta Andreia Sheptytskoho // *The Ukrainian Thought*. – 1953. – 26 lystopada. (In Ukrainian)

Vid redaktsii // *Liberation Path*. – 1955, грудень. – Kn. 12 (Ch. 12–98). – S. 127. (In Ukrainian) 56. Vidz-nachyly yuvilei 80-litte Prof. V. Shcherbakivskoho // *The Ukrainian Thought*. – 1956. – 22 bereznia. (In Ukrainian)

*Yas O. Shcherbakivskyi Vadym Mykhailovych* // *Ukrainski istoryky XX stolittia: Biobibliohrafichni dovidnyk*. – K.; L.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2003. – Vyp. 2: Ch. 1. – S. 366–367. (In Ukrainian)

*Yas O. V.* Soiuz ukraintsiv u Velykii Brytanii // *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. – K.: Naukova dumka, 2012. – T. 9. – S. 739–740. (In Ukrainian)

Zvit z diialnosti SUB za chas vid 1.1.1951 r. do 30.12.1951 r. // *The Ukrainian Thought*. – 1952. – 20 bereznia. (In Ukrainian)